

## **Sudga oid psixologik ekspertizani tashkil qilish va uni o'tkazishning o'ziga xosligi**

Zuhra Akramovna Jo'rayeva  
Zulfiya Mexmonovna Maxmudova  
azamgaybullayev21@gmail.com  
Buxoro davlat universiteti

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada sudga oid psixologik ekspertizani tashkil qilish va uni o'tkazishning o'ziga xosligi haqida so'z boradi.

**Kalit so'zlar:** psixologik ekspertiza, sud-psixologik ekspertiza, ekspert baholari, ekspert mulohazalari, ekspertlarni tanlash

## **The specifics of the organization and conduct of forensic psychological examination**

Zuhra Akramovna Jo'rayeva  
Zulfiya Mexmonovna Maxmudova  
azamgaybullayev21@gmail.com  
Bukhara State University

**Abstract:** This article discusses the specifics of organizing and conducting forensic psychological examinations

**Keywords:** psychological examination, forensic psychological examination, expert assessments, expert opinions, selection of experts

Psixologik bilimlar - bu psixologiya sohasidagi bilimlar, holbuki bu vaziyatda ilm-fan sohasidagi maxsus bilimlar haqida fikr yuritiladi. Psixologiyaning uslubiyoti va nazariyasidagi kasbiy bilimlarga, amaliy ko'nikmalarga va psixologik tadqiqotlarni o'tkazish mahoratiga, faqatgina oliy psixologik ma'lumotga va o'z mutaxassisligi sohasida ishlab yurgan psixolog ega bo'lishi mumkin. Biroq, psixologiya fan sifatida katta miqdorda tor mutaxassisliklarni qamrab olgan va bunday vaziyatda tabiiyki savol paydo bo'ladi: sud psixologiyasida maxsus tayyorgarlikka va ekspert ishida tajribaga ega bo'lmagan shaxs, psixologik ekspertiza xulosasini bera oladimi?

Ekspertizani belgilab beradigan shaxslar uchun bu holat o'ta muhimdir, chunki ekspertiza o'tkazish haqidagi me'yoriy xujjatlarda vakolatlik me'zonlari aniq belgilanmagan. Bu borada F.S. Safuanovning fikriga qo'shilmiz, maxsus ekspert muassasalari xodimlari bo'lmagan shaxslar, faqatgina alohida holatlarda sud-

psixologik ekspertizasini o'tkazishi mumkin. Bu holatda bunday shaxslarning ma'lumoti, mutaxassisligi, ish staji, ekspert faoliyatidagi tajribasi, ilmiy daraja mavjudligi va boshqa xislatlari inobatga olinishi kerak.

Zamonaviy ilm-fanda va huquqiy amaliyotda ushbu masalaning quyidagicha aniq ta'rifi shakllangan. Insonning psixik faoliyati ob'ektiv borliqni aks etadi. Biroq bir necha sabablar tufayli (yoshi, sog'ligi tufayli) bu jarayon turli chetlanishlar bilan kechishi mumkin. Haqiqatni ro'yobga chiqarish uchun bu kabi chetlanishlarning darajasi va xarakterini bilish juda muhimdir. Chunki bunday chetlanishlari mavjud bo'lgan shaxslarning ko'rsatmalaridan jinoiy sud ish yuritishda dalillar manbai sifatida foydalaniladi va bu borada ko'rsatmalarga tanqidiy baho berish va haqqoniylik darajasini aniqlash talab qilinadi.

Psixologiya fani rivojlanishining zamonaviy holati sud-psixologik ekspertizaning katta imkoniyatlari haqida dalolat beradi. Albatta, bu imkoniyatlar chegarasiz degani emas. Yechilmagan muammolar hali juda ham ko'p. Masalan, aniq psixologik sababni aniqlash imkoniyati mavjudligini aytish mumkin emas, ammo shaxsning asosiy sabab chiziqlar ierarxiasini va mazmunini aniqlash real holatdir.

Ta'kidlash joizki, yuridik amaliyot ehtiyojlari uchun uning qo'llanilishi asosan jinoiy jarayon ishtirokchilari ko'rsatmalarining haqiqiylikni aniqlash metodikalarini ishlab chiqish uchun qo'llanilgan. T.V.Saxnova yozishicha, bir tomondan bu qonunbuzar shaxsiyatini o'rganib chiqishga e'tibor kuchayishidan darak bergan (ilgari u faqat qonunbuzarni o'zini o'rganilishida to'xtalgan), bu esa o'z navbatida, ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarni inobatga olgan holda, sodir etilgan qonunbuzarlikga aniq va to'g'ri baho berishga imkon bergan. Boshqa tomondan, jarayon ishtirokchilarining ko'rsatmalarini haqiqiy ekanligini isbotlash uchun, ekspert sud yoki tergov jarayonida berilgan ma'lumotlar qay darajada haqiqiy ekanligini aniqlash bo'yicha vazifani o'z zimmasiga yuklatadi.

T.V.Saxnova yondashuvlarning tipik misollarini keltiradi, ular haqiqatni aniqlash ekspertizasi doirasida shaxsga tashxis qo'yish uchun qo'llanilgan. Sinalayotgan shaxsning erkin hikoyasi va ekspert bergan savollarning javoblari asosida, ob'ektiv u yoki bu shaxs tipi bilan shartlangan, yolg'onchilik belgilari mavjudligi (yoki mavjud emasligi) haqida xulosa qilinadi. Taxmin kilinishicha, sovuqqon, xo'mraygan sub'ekt oldindan uylab qo'ygan yolg'onni aytishga tayyordir. Shuning uchun u bergan ko'rsatmalar qadrli emas. Bajarilmagan tilaklar majmui mavjud bo'lgan shaxsning ko'rsatmalari ham to'la haqiqiy deb tan olinmasligi mumkin, biroq boshqa sabablariga ko'ra: sub'ekt boshqalar nigohida o'z mavqeiga ega bo'lishi uchun, tilaklarini qiziq tarzda amalga oshiradi. Hisoblanadiki, bu turdagi ekspertizalar voyaga yetmagan guvohlarga nisbatan samaralidir. Bu borada shuni ta'kidlash joizki, o'sha paytda ishonchli, ilmiy asoslangan shaxsni tadqiq etish bo'yicha metodikalar ishlab

chiqilmagan edi, shu tufayli ekspert vazifasini ob'ektiv tarzda hal etish imkoni bo'lmagan.

Haqiqiylikni aniqlash ekspertizaning asosiy kamchiligi bundan iborat bo'lmagan. Ko'rsatmalarning haqiqiylik haqida savolga javob berayotganda, ekspert-psixolog o'zining maxsus bilimlari chegarasidan, jarayondan tashqari, o'z vakolatidan kechib o'tgan va sud vakolati chegaralariga kirgan. Rivojlanishining birinchi bosqichida sud ekspertizasi imkoniyatlariga vakolatsiz ortiqcha baho berish, ehtimol qonuniydir, chunki amaliy psixologiya darajasi yuridik amaliyot ehtiyojlaridan ochiq-oydin orqada qolgan edi. Bu esa o'z navbatida vazifalarni noto'g'ri, xato belgilashga va ularni yechish uchun vositalarni noadekvat tanlashga olib kelar edi.

Psixologik ekspertizaga huquqiy holatlarni aniqlash vakolati berilgan edi, faqatgina ko'rsatmalar haqiqiylikni tekshirish emas, balki ularni isbotlash, qonunbuzarlikni sodir etgan shaxs harakatlarida aybdorlikni aniqlash vositasi sifatida mustahkamligini tekshirish ham.

Garchi bunga asos bo'lmasa ham, qandaydir ishonchsizlik haligacha ham oxirigacha bartaraf etilmagan. Aksincha, qonuniy sud ishida mukammalashib borayotgan amaliyotning, o'sib borayotgan ehtiyojlari sharoitida, zamonaviy psixologik fanning imkoniyatlariga yetarlicha baho bera olmaslik o'rinlidir.

*Quyidagi holatlarda ekspertiza o'tkazish maqsadga muvofiq:*

✓ qaror qabul qilish yoki harakat sodir etishda manfaatdor bo'lmagan mutaxassisning ob'ektiv fikriga zaruriyat bo'lsa;

✓ boshqarish sohasidagi mojaroli vaziyat, xukumat vakolatlarini amalga oshirish, bir xil masalada bahsli vaziyat mavjudligida, qachonki manfaatdor bo'lmagan mutaxassisning fikriga zaruriyat bo'lsa;

✓ ilm-fan va texnika turli sohalarining negizida paydo bo'lgan muammolarni yechishga zaruriyat bo'lsa;

✓ qachonki muammoning chegaralari mavjud bo'lgan bilimning chegaralaridan kengroq bo'lsa;

✓ qachonki qonun yoki qonun aktida bu haqida ko'rsatma berilsa.

*Maxsus vazifalarni yechish uchun ekspertizani qo'llash bir qator prinsiplarga tayanadi, ular quyidagilardan iborat:*

ekspert baholari ma'lum bilim sohasida tan olingan mutaxassislardan olinishi kerak, baholarni umumlashtirish imkonini beruvchi, maksimal tizimlashtirilgan shaklda;

ekspert mulohazalarini maksimal tizimlashtirilgan shaklda olish uchun ularning oldiga vazifani aniq ravshan holda qo'yish kerak;

ekspertlarni tanlash, vazifalarni qo'yish, ularning mulohazalarini umumlashtirish aniq usulliyotga asoslanishi kerak.

Sud-psixologik ekspertizani o'tkazish haqida masala jinoiy-protsessual va boshqa kodekslarini qabul qilinishidan so'ng qonuniy ruxsatga ega bo'ldi. Umumiy qoida sifatida, zaruriyat bo'lganda ilm-fan, texnika, san'at va hunar sohalaridagi maxsus bilimlardan foydalanilsa, ushbu bilimlarga ega bo'lgan ekspertni jalb qilish mumkin, shu bilan birga psixologni ham va sud-psixologik ekspertizadan o'tkazish tayinlaniladi.

Psixologik bilim, maxsus bo'la turib, psixika faoliyati va rivojlanish qonuniyatlari haqidagi ilmiy ma'lumotlarga ob'ektiv asoslangan, va boshqa bilimlar qatori fuqarolarning shaxs haq-huquqlarini va mulk munosabatlarini muhofaza qilish uchun, qonunchilikni ta'minlash maqsadida qo'llanilishi mumkin.

Sud-psixologik ekspertiza ishning to'g'ri hal etilishi uchun ahamiyatli bo'lgan holatlar yuzasidan xulosa berish maqsadida, psixologiya sohasidagi maxsus bilimlar asosida ekspert tomonidan o'tkaziladigan tadqiqotdir. Shunday qilib, ekspertiza - bu maxsus harakat, bor ma'lumotlarni aniqlash maqsadida tergovchi bergan vazifa bo'yicha yoki sud tomonidan ish uchun ahamiyatli bo'lgan taqdim etgan materiallar yuzasidan belgilangan shaklda xulosa berish uchun vakolatli shaxs-psixolog tomonidan o'tkaziladigan tadqiqot hisoblanadi.

Turli shakldagi ekspertizalar uchun xos bo'lgan, sud-psixologik ekspertizaning asosiy belgilari, quyidagilar:

Tadqiqot psixologik fan sohasidagi maxsus bilimlar asosida o'tkaziladi. Ekspert-psixolog - xulosa berish uchun yetarli bo'lgan, psixologiya sohasida ma'lum bilimlarga ega shaxs yoki organ.

Ekspert xulosasiga qonun isbotlash manbai kuchini beradi, unga tayangan holda ma'lum bir isbotlar borligi yoki yo'qligini aniqlash mumkin.

Sud-psixologik ekspertizaning tayyorlanishi, tayinlanishi va o'tkazilishi maxsus huquqiy reglamentga muvofiq amalga oshiriladi, u tadqiqot jarayonini aniqlash bilan birga jarayon qatnashchilarining huquq va majburiyatlarini ham aniqlaydi.

Oxirida, psixologik tadqiqot natijalarini baholash yo'li bilan olingan, ekspert xulosasi beriladi. Shunday qilib, maxsus psixologik bilimlarni qo'llash va xulosa berish - o'zaro bog'liq ikkita omildir, bular ekspertizani haqiqiy ma'lumotlarni aniqlashning boshqa usullaridan farqlab turadi.

Ekspertizalar jinoiy ishlarni sud ko'rib chiqishida va dastlabki tergov jarayonida katta yordam beradi. Ekspert o'zining xulosasi bilan sud va tergovchiga ishning haqiqiy holatini aniqlab beradi, biroq ishga yuridik baho bera olmaydi. Huquqiy masalalarni yechimida ekspertiza tayinlanishi nojo'ya, xususan, jinoyat tarkibi, ma'lum shaxs tomonidan jinoyat sodir etganining isbotlanganligi yoki isbotlanmaganligi, uning aybdorligi va aybining shakli bilan bog'liq masalalar, yoxud, masalalar yechimi maxsus bilimlar talab qiluvchi, shaxsning kasbiy tayyorgarligi chegarasidan chiqmaydigan, jinoiy ishlarni tekshirish va dastlabki tergovni amalga oshirish huquqiga ega shaxslar, - tergovchi, sudya yoki prokuror.

Huquqiy masalalar bevosita sud, tergovchi yoki prokuror tomonidan hal qilinadi.

Psixologik ekspertizaning ahamiyati shundan iboratki, u ish hollarini aniqlash uchun eng samarali vositasi sifatida keladi, va sudda jinoiy ishlarni ko'rib chiqish va tergov jarayonida zamonaviy ilmiy psixologik vositalarning butun ko'lamidan foydalanishga imkoniyat beradi. Psixologik ekspertiza sud-tergov amaliyotiga psixologiya yutuqlarini yetkazishning va tadbiiq etishning asosiy yo'lidir. Bu maxsus psixologik bilimlar asosida, ma'lum huquqiy me'yorlarni qo'llagan holda tayinlanadigan va amalga oshiriladigan tadqiqot, unga qonun tomonidan isbotlash manbai ahamiyati beriladi yoki boshqacha qilib aytganda isbotlash vositasi deb nomlanadi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
2. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
3. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
4. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnosics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
5. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdon" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
6. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdon" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
7. Олимов Л.Я. Социально-психологический подход к исследованию конфликтов. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2019 год, Выпуск 19. 379-381 ст.
8. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Ўсмирларда психологик химоя механизмлارининг намоён бўлишининг ўзига хослиги. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 4 son 103-112 b.
9. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Экстремал вазиятларда копинг хулқ-атвор ва стратегиялар намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 3 son 98-106 b.
10. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O'smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiypsixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.



11. Olimov L.Ya., Bahronova M.O'. O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.
12. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль., 2020. -С. 125-127.
13. Олимов Л.Я. Теоретические основы педагогической технологии. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2018 год, Выпуск 18. 163-165 ст.
14. Олимов Л.Я. Теоретический анализ проблемы креативности в психологии. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 23, 2021 г. С 237-241.
15. Олимов Л.Я., Жумаев Н.З. Педагогическое общение педагога со студентами. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2017 год, Выпуск 15. 198-203 ст.
16. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Диагностика Управленческих Способностей. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 2, 2020 г. С 204-209.
17. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль., 2020. -С. 125-127.
18. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик химоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари: стрессли вазиятларда психологик химоя механизмлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.
19. Elov Z.S. Axmedova A.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq buzilishlari va ularni yuzaga keltiruvchi sabablarninig bola ruhiyatiga psixologik ta'siri. respublika ko'p tarmoqli ilmiy tadqiqotlar sammiti. 02/2022. 234-237.
20. Sharifova M.Z. Elov Z.S. Priorities of psychological services in preschool educational organizations. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022. 900-904
21. Elov Z.S. O'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. science and education scientific journal volume 3, issue 3 march 2022 442-447
22. Elov Z.S. Nutqda uchraydigan buzilishlar va ularni yuzaga keltiruvchi sabablarning bola ruhiyatiga psixologik ta'siri. Pedagogik mahorat (Ilmiy-nazariy metodologik jurnal). 1, 2022 fevral 103-105
23. Elov Z.S. Ichki ishlar organlari xodimlari orasida suisidal xulq motivasiyasi namoyon etilishining ijtimoiy-psixologik sabablari. The best INNOVATOR IN SCIENCE №1 2022. 583-591

24. F.F.Usmonov, Z.S.Elov. Suicide - as a global problem facing humanity. web of scientist: international scientific research journal. Volume 3, Issue 2, Feb., 2022 349-354

25. Elov Z.S. Berdiyeva D.Sh. Psychological reasons for suicide motivation in adolescents with deviant behavior. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. volume 2, issue 2 February 2022 1003-1009

26. Z.S.Elov. Suicide as a global problem facing humanity. Science and Education №2. 2022 1247-1252

27. Elov Z.S. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. O'quv-metodik qo'llanma. 2021. Vuxoro 1-164.

28. Elov.Z.S. Qadimgi xalqlar urf-odatlari va rivojlangan jamiytda ўz joniga qasd qiliشнинг ijtimoiy psixologik sabablari. Tarix va bugun (qadimgi xalqlar urf-odatlari va bugungi zamон) Jamiyat va innovasiyalar. 10.2021 169-173

29. Z.Elov. Qobiliyatning shaxs psixologiyasidagi o'rni va Danning-Kryuger effekti. pedagogik mahorat 2021/10/30 Noмер 5 Страницы 143-144

30. Элов З.С. Психологические особенности самоубийств среди сотрудников оvd. Психология XXI столетия. 2020 401-403